

12 / 2022

Stgaziatedral – La vusch svizra en l'ONU – Sa-jettar lufs? – Istorgia culturala dal biro – Alexi e Marcus – Cosmopolits e populistis – Nadal en auters pajais – Rumantschia digitala – Lucien Favre

chattà.ch

Stgazi cathedral e saut dals morts

Duas attracziuns spezialas en il Chastè episcopal ed en il Museum d'art a Cuira

DA MARTIN CABALZAR/FMR

■ **La fin da l'emna proxima vegnan dus arranschaments spezial ad attrair l'atenziun dals interessads per l'istorgia culturala en la chapitala grischuna: L'avertura dal «Stgazi cathedral» en il Chastè episcopal e l'exposiziun dal ciclus maletgs «Saut dals morts» en il Museum d'art.** Il stgazi da la catedrala è ina collecziun custavla da total radund 200 objects sco reliquiaris, objects liturgics e paramenta. Exponids en il nov Museum cathedral vegnan radund 70 objects represchentativs ch'illustran l'istorgia millennara dal pli vegl uestgieu en il nord da las Alps. L'exposiziun vegn enriçgida d'in ciclus monumental da 35 maletgs che tematischan la mort en il temp da la renaschientscha e dateschan da l'onn 1543.

L'avertura uffiziala dal Museum dal dom succeda sonda e dumengia da l'emna proxima cun dus dis da portas avertas. Cuira Turissem ha sviluppà aposta ina guida auditiva, preschents per dar infurmaziuns vegnan er represchentants da la Tgira da monuments e dal Servetsch archeologic ad esser. Pervi da corona sto il dumber da visitaders dentant vegnir limità, ha ditg la curatura *Anna Barbara Müller*. L'inauguraziun vegn arrundada cun ina messa pontificala, celebrada da l'administratur apostolic *Peter Bürcher* en la catedrala.

Puspè accessibel a la publicità

A l'entschatta dals onns quaranta aveva l'uestg lumnezian Christianus Caminda – ch'aveva ina grond'affinità per l'istorgia culturala – laschà endrizzar en la pitschna sacristia inferiura da la catedrala ina collecziun da reliquias ed objects liturgics. Quests objects custavels tutgavan oriundamain tar l'equipament medieval da la catedrala e da la baselgia claustrala da s. Gliezi. Cura ch'ins ha cumenzà avant prest 20 onns cun la restauraziun totala da la catedrala han ins stuì spustar quest stgazi en il magasin sutterran per bains culturals dal Museum retic a Haldenstein. Il medem è succedì cun il ciclus singular e fitg prezius dal saut dals morts da 1543 che sa chattava en il Chastè episcopal ch'è uss medemamain vegnì restaurà. Dapi alur n'èn quests bains cultu-

In dals «stgazis cathedrals» en il Chastè episcopal.

FOTO PHILIPP BAER

rals ed ecclesiastics da gronda valita betg pli stads accessibels a la publicità. Tant pli satisfatga è la curatura e presidenta da la cumissiun da manaschi Müller da pudair integrar uss la custavla collecziun en las novas localitads dal Museum cathedral. Da nov vegn il Museum dal dom, che

vegn a custar radund 7,8 milliuns ed è finanzià cun considerabels meds publics, pia er ad esser accessibel a la publicità.

Quatter accents principals

Il nov Museum cathedral na sa chatta betg pli en la catedrala, mabain en il tract me-

ridiunal dal Chastè episcopal, là nua che l'administraziun era etablida fin qua. Las novas localitads èn spaziusas ed èn vegnidas concepidas cun fin sentiment estetic dals architects *Gion Signorell* e *Marcel Liesch*. Las paraids, ils palantschieus sura ed ils podests per ils exponats ch'èn da lain ulm dattan a l'entir spazi in aspect generus e nobel. Sco quai che la conservatura Müller accentuescha vers la FMR vegn exponida mo ina selecziun da radund 70 exponats represchentativs da l'entira collecziun che dumbra radund 200 objects. «La varietad dal stgazi dal dom lubescha da gruppar il nov creà museum en quatter parts e da cuntanscher uschia ina certa graduaziun tematica», di Müller. Quella duai guidar ils visitaders dal mund profan sur l'uestgieu e la liturgia per la finala arrivar al «salvament». En il pierren da l'exposiziun sa chattan intgins exponats ch'illustran la funcziun dubla da l'uestg sco regent feudal cun pussanza profana e manader religius cun cumpetenzas ecclesiastics. En igl dat qua cunzunt ina mitra dal 18avel tschientaner surcusida cun emblems da saida, scalfins pontificals sco er ina spada ceremoniala ed il fist episcopal. L'emprima part dal local principal è deditgada a la liturgia. Ils differents exponats pon vegnir gruppads en pliras gruppas sco crucifixs, tabernachels, chaleschs, ciboris, monstanzas e paramenta. Alura suondan las reliquias da sontgs che duain avoir ina forza medegionta e vegnan conservadas en reliquiaris dorads cun pedras custavlas. Da gronda valita monetara èn cunzunt er las reliquias d'aur da s. Placi e da s. Flurin.

Il ciclus dal saut dal morts

Da muntada singulara per la Svizra è il ciclus da maletgs monumentals che represchentan il saut dals morts che dateschan da l'onn 1543 ed en concepids tenor motifs da Hans Halbein (1497–1543). Tar il «Saut dals morts» sa tracti d'in saut macaber che demonstrascha la pussanza da la mort sin la vita dals umans, che cumpara sorprendentamain e na schanegia ni ritg ni pover. L'entira collecziun cumpeggia 35 maletgs en format grond, ina selecziun da quels è er da vesair il proxim temp en il Museum d'art a Cuira.

La vusch da la Svizra a l'ONU

Per la pasch, la segirtad ed ils dretgs umans

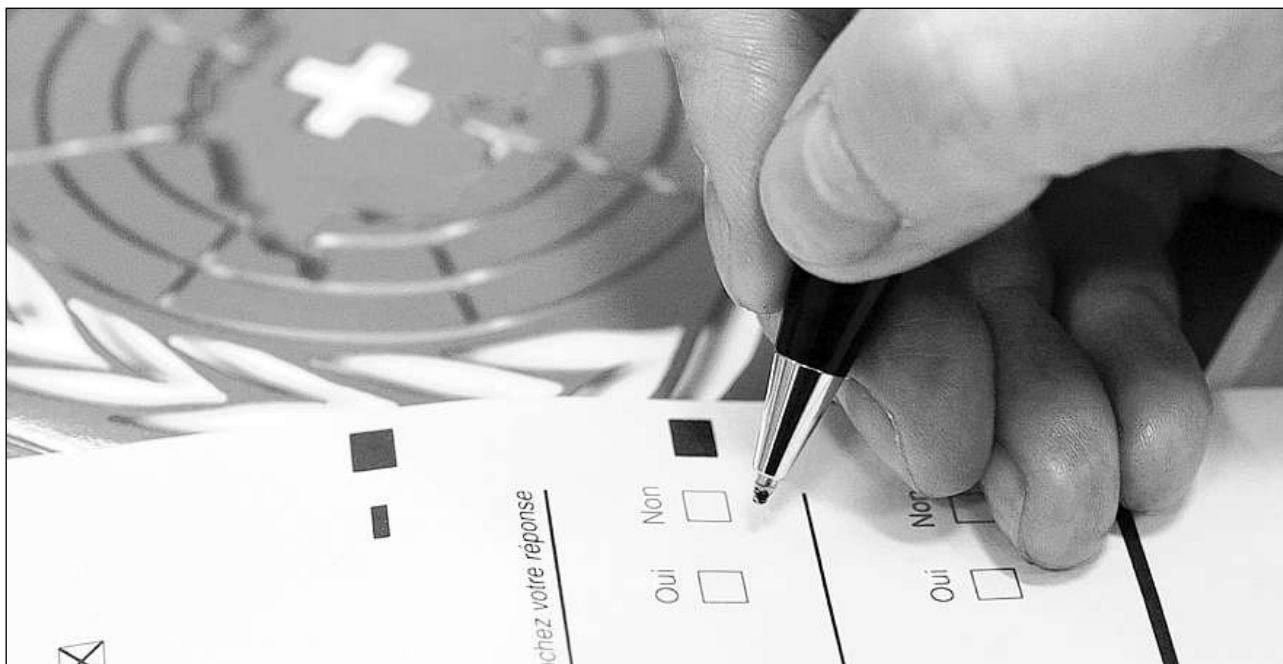
DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ Durant la 67avla sessiun da l'Assamblea generala da l'ONU a New York han ins commemorà l'adesiun da la Svizra avant diesch onns (v. La Quotidiana dals 25 da settember 2012). Presidenta federala Eveline Widmer-Schlumpf è sa drizzada a l'assamblea plenaria il medem di, e cuss. fed. Didier Burkhalter, schef dal Departament federal d'affars esteriurs, ha referi ils 25 e 26 davart dumondas mundialas actualas avant singulas gruppas da l'ONU.

La Societad svizra da politica exteriura (Hyperlink «mailto:info@sga-aspe.ch» info@sga-aspe.ch) ha gist derasà ils texts da lezzas allocuziuns. I suonda ina traducziun parziala commentada dal pled da nosa presidenta federala e da dus referats da Burkhalter davart «aua, pasch e segirtad» e davart «il Sahel»; quest davos, cun il Mali, è gist uss ordvart actual. L'oratura svizra ha salidà il president da l'assamblea, ils schefs da stadis e regenzas e las «excellenzas»; lur ha la fatg endament: «Avant diesch onns è la Svizra vegnida commembra da l'ONU, pia il 190avel stadi commember, dentant era l'emprim nua che vischinis e vischins han astgà vusch per decider davart lur commembranza. L'ONU e la Svizra partan las medemas valurs ed han finamiras cuminaivalas: Promover pasch, segirtad e svilup persistent, defender e promover ils dretgs umans, prestar agid d'urgenza a las unfrendas da conflicts e da catastofas naturalas. En tut lezzas domenas ston ins far frunt a sfidas grondas ed instantas. La midada da clima, il basegn da vivondas e d'aua, las migraziuns, la criminalitad organisada, il terrorissem, la derasaziun da las armas, tut quai na resguarda betg ils cunfins tranter stadis. Lezzas sfidas mundialas smanatschan entiras regiuns dal mund. Ils pajais dependan adina dapli in da l'auter; perquai ston ins tschertgar schliaziuns globalas (...). L'ONU vegn effizienta sch'ella po modernisar e megliar sias proceduras per pudair agir pli svelted e a moda pli coordinada malgrà ils problems finanziari. La Svizra sustegna il project da reforma dal secretari general da l'ONU (...). Ins po strusch giustifitgar il diever dal dretg da veto aifer il Cussegl da segirtad en cas da genocidi, crim da guerra u crim cunter l'umanitad. Perquai pretenda la Svizra anc adina, ensemen cun auters pajais, ina reforma da las proceduras da lavur en lez organ (...). Ins sto limitar il dretg da veto.» Oz na ves'ins dentant nagina pussaivladad da realisar in tal postulat.

Tge far per la Siria?

La presidenta ha lura commentà ina da las guerras las pli sanguinusas da nosa

Giubileum da 10 onns adesiun da la Svizra a la Onu.

KEYSTONE

dis: «La cuminanza internaziunala sto agir resolutamain cur che la prevenziun na tanscha betg. Lura sto l'ONU sa mussar abla d'agir e da sa far valair. La Svizra persequitescha cun quitads l'aggravament da la situaziun en Siria, nua ch'ins beffegia ils dretgs umans ed il dretg umanitar internaziunal. Ballas da l'armada e da l'opposiziun mazzan umans innocents (...). Passa in milliun fugian aifer lur agen pajais; var 250 000 èn fugids a pajais limitrofs. Grev u schizunt nunpussaivel è l'access a las tschientmillis unfrendas feridas e scurlattadas che ston spetgar en lieus bloccads. Ils uffizis da l'ONU calculeschan che var 2,5 milliuns umans basegnian in agid umanitar urgent [pervi da la guerra civila] (...). Ins violescha vinavant ils dretgs umans, però ils responsabels na vegnan betg mulestads; perquai na pon ins betg francar segirtad. La Svizra pretenda pia ch'ils auturs da grevas violaziuns da dretgs umans rendian quint davart lur fatgs. Sch'i na vegnan betg chastiads n'èsi betg mo immoral; quai metta schizunt en dumonda la conciliaziun sociala suenter la guerra e facilitescha la repetiziun dals malfatgs. La Svizra maina ina grupp da var trenta stadis che pretendan che la Dretgira penala internaziunala sa fatschienta cun il cas sirian. Jau supplicheschel pia ils schefs da stadis e da regenzas da far part da lezza iniziativa.» I dat in precedent renumà areguard in auter pajais arab: «La Dretgira penala internaziunala ha già decretà plis cumonds d'arrest encunter impurtants politichers e schefs da milizas da Sudan, t. a. 2009 era president Omar Hasan Ahmad al-Baschir» (1). Talas disposiziuns encunter il president sirian Baschir al-Assad e sia clicca na gidassan dentant

betg a metter fin a la guerra civila en ses pajais da var 20 milliuns olmas.

La crisa mundiala da l'aua

L'oratura ha deditgà la davosa part da sia allocuziun al «svilup persistent»: «Nus savain che la midada da clima deriva dals umans. Nus sezs pudain decider davart il futur da noss planet. Bunamain tut dependa dal success da la vieuta vers ina 'economia verda'; nus stuain trair a niz il document final da 'Rio + 20'.» Manegida è la resoluziun 66/288, entitulada «L'avegnir che nus lain» ed approvada a Rio de Janeiro ils 27 da fanadur 2012, da la 66avla sessiun da l'Assamblea generala da l'ONU. Era qua vul la Svizra gidar: «Il Fund verd per il clima duai esser in element essenzial per finanziair lezza vieuta. Perquai faja prescha d'al metter ad ir in in ambient optimal. Jau sun persvasa che Geneva fiss qua in conturn ideal.» Ils 25 da settember a New York ha cuss. fed. Burkhalter referi tar in'occurrenza davart «aua, pasch e segirtad» arranschada dal Ministeri american d'affars esteriurs e da la Cumissiun da l'Uniu europeica. Per tge gist l'aua? «Ils 28 da fanadur 2010 ha l'ONU declerà ch'i dettia in dretg uman a l'aua, e quai en ina resoluziun inoltrada da la Bolivia e da 33 auters pajais (...). Ils 13 da mars 2012 a Marsiglia [Provenza] ha il sisavel Forum mundial da l'aua vuschà ina decleraziun ministeriala che confermava il dretg uman a l'aua e pretendeva protecciun per ils territoris da pali naturala e per l'aua» (2). Perquai ha l'ONU envidà cuss. fed. Burkhalter a referir tar ina scuntrada ministeriala d'infurmaziun davart l'aua. T. a. ha'l declerà: «La crisa mundiala da l'aua è in dals problems politics, ecologics e socials ils pli instants dal 21avel tschientaner (...).

Mintga uman dispona d'ina quantad d'aua adina pli pitschna. Ma la sfida è era qualitativa: 80% da las auas persas dal mund culan en l'ambient senza vegnir tractadas. L'allontanament e la serenaziun da l'aua persa èn parts indispensablas da l'explozaziun da l'aua. Plinavant van a perder en il mund 40% da l'aua duvrada da l'agricultura pervi da raits da sauaziun permeablas. En blers intschesch idrografics transcunfinals daja grondas differenzas tranter singuls exponents e pajais (...). La Svizra sa sprovva, sco stiva d'aua da l'Europa, d'esser in model per ils pajais limitrofs. Nus investin bler per pudair als furnir aua da qualitat, ristgond mintgatant inundaziuns per impedir grondas catastofas dal flum giu (...). La Svizra po per exempel appurtar sias experientschas efficaciazas en l'intschesch idrografic dal Rain. Là, suenter la Segunda guerra mundiala, han ins introduci in'explozaziun transcunfinala da l'aua che ha gidà a midar in territori antruras contestà ad ina da las regiuns las pli paschaivlas dal mund.» Burkhalter concluda: «2013 è l'onn internaziunal da cooperaziun areguard l'aua. Igl è impurtant che questa vegnia in element relevant en l'agenda da la segirtad umana (...). Perquai s'engascha la Svizra afin che l'ONU integreschia l'aua e la segirtad en sia agenda mundiala.»

La pasch smanatschada en l'Africa dal vest

Il segund text da Burkhalter è sia decleraziun dals 26 da settember durant ina «réunion de haut niveau sur le Sahel». Il num geografic «Sahel» deriva da l'arab «sahil» che munta «ur», «riva», «costa». Il Sahel, tenor in nov lexicon franzos, è ina «zona mez sitga, ina transiziun tranter la

Sahara e la savanna, pia l'Africa umida, cun quantads da plievgia tranter 400 e 600 mm che pussibiliteschan da cultivar megl senza sauar (...) e da trair muvel. Questa lunga strivla tanscha da l'Ocean atlantic enfin al Mar cotschen (...). Il desert avanza, uschè ch'il Sahel ha tendenza a s'extender a cust da la savanna; dalonder setgiras catastofalas» (3). Il lexicon renviescha a set chavazzins: «Mali, Mauritania, Niger, Senegal, Sudan, Tschad, Etiopia». Burkhalter: «Ils pajais dal Sahel èn già daditg amis da la Svizra (...). Noss lioms èn fermes e stretgs. La Svizra è tant pli preoccupada da quai che schabegia en la regiun, cunzunt en Mali. La situaziun en quest pajais smanatscha la pasch e segirtad da l'entira regiun; quai punctuava la resoluziun no. 2056 dal Cussegl da segirtad.» Lezza decleraziun dals 5 da fanadur 2012 palesava «sia gronda preoccupaziun pervi da la smanatscha dal terrorissem en il Mali dal nord cun la preschientscha da commembers d'Al-Qaida.» Burkhalter: «Nus avain gidà a stabilir lieus da dialog en las differentas regiuns da Mali ed en la republica limitrofa dal Niger (...). Nus condolain a l'entir pievel da Mali ed al gidain activamain en questa greva situaziun. La Svizra ha augmentà considerablmain ses sustegn umanitar al Mali, dapi l'entschatta da la crisa da provediment e segirtad, (...) e cumpogna la regenza dal pajais tar la reschertga d'ina pasch fundada sin tractativas (...). Il Mali po quintar cun l'agid da la Cuminanza economica da stadis [francofons] da l'Africa dal vest (Cesao); lezza ha incumbensà la Burkina Faso da cumpagnar il Mali or da la crisa. La Svizra ha gidà tar questa intermediaziun regiunala, sin giavisch da las autoritads da Mali e dal Moviment naziunal da liberaziun d'Asauad (MNLA); ella intermediescha a moda imparziala tenor sias tradiziuns.»

L'ONU s'engascha per il Mali

Il MNLA è in moviment tuareg, pia da linguatg berb, che pretenda l'autodeterminaziun per il Mali dal nord, part da Sahara, ma che ha ussa pli tema dals islamists extremists, tutpussants là, che da la regenza dal pajais a Bamako. Ils 7 d'october ha l'intermediatur Blaise Compaoré, president da Burkina Faso, retschet ina delegaziun dal MNLA che ha declerà: «Autodeterminaziun per nus na munta betg secessiun, mabain il dretg a la vita, la sanadad e l'educaziun, ils dretgs politics ed il dretg da s'exprimer.» Ils 8 d'october ha il minister algierian d'affars africans fatg visita a Bamako; l'Algeria, cun sia atgna minoritad da Tuaregs, è gea limitrofa dal Mali dal nord en la Sahara. Ils 9 ha il secretari general da l'ONU nominà in mess spezial per il Sahel: I sa tracta da l'economist renumà Romano Prodi, anteriur primminister talian ed anteriur president da la Cumissiun europeica. Lez duai elavurar ina strategia d'agid per ils grevs problems umanitars e da segirtad da la regiun. Ils 12 ha il Cussegl da segirtad da l'ONU, unanim, incumbensà ses secretari general d'elavurar aifer 45 dis «recumandaziuns detagliadas e realistas» per in'intervenziun da la Cesao e da l'Uniu africana cunter ils islamists en il Mali dal nord. Pir suenter, il pli baud vers la fin da l'onn, vul il cussegl eventualmain lubir in'intervenziun militar africana. En ina tala situaziun po la diplomazia svizra segir gidar. Il Mali cun ses var 15 milliuns olmas dovra urgentamain la pasch.

L'adesiun da la Svizra a l'Onu ha chaschnà avant 10 onns ina viva debatta en l'Arena cunzunt tranter Joseph Deiss (dretg) e Christoph Blocher (saniester).

KEYSTONE

1. Der neue Fischer Weltalmanach 2013. Frankfurt am Main (Fischer Taschenbuch Verlag, ISBN 978-3-596-72013-2) 2012, p. 442, chavazzin «Sudan». Der neue Fischer Weltalmanach 2013 (sco nota 1), p. 13, chavazzin «Wasser». Alain Rey (ed.), Le Petit Robert des noms propres. Segunda ediziun repassada, curregida ed actualisada. Paris (Dictionnaires Le Robert, ISBN 2-84902-067-2) 2005, p. 1907, chavazzin «Sahel».

Pudair sajettar svelt lufs che fan problems

Il Parlament federal è a la tschertga da soluziuns per la problematica dal luf

MARTIN CABALZAR/FMR

■ **Damai che la refusa da la revisiun da la lescha da chatscha na schlia betg ils problems virulents cun ils lufs, è la cumissiun responsabla dal Cussegl naziunal uss a la tschertga d'in «cumpromiss raschunaivel ed equilibrà». La FMR ha rimnà emprimas reacziuns en il Grischun.** La cumissiun per ambient, planisaziun dal territori ed energia dal Cussegl naziunal ha decidì d'inoltrar tant in iniziativa parlamentara che vul reveder la lescha da chatscha sco er ina moziun che pretenda ina midada immediata da l'ordinaziun vertenta. Questa midada stess en cumpetenzza dal Cussegl federal. Entant che l'iniziativa è vegnida sancziunada da la cumissiun cun in resultat fitg stgars da 12:11 vuschs e duas abstenziuns, ha la moziun chattà il sustegn unanim.

Dus differents scenaris

Tenor la versiun da l'iniziativa parlamentara duai la nova lescha cuntengnair almain trais aspects: Primo «ina regulaziun pragmatica dals lufs cun rinforzar las mesiras da protecziun da las muntaneras sco era ulteriuras mesiras per la convivenza tranter luf ed uman». Secondo «ina protecziun effizienta da speziis d'animals periclitads» e terzo «in rinforzament da la biodiversità, principalmain en connex cun corridors d'animals selvadis e territoris da protecziun».

La lescha è refusada – pero ils quitads dals purs cul luf èn adina anc qua. FOTO BEN LACK /CC BY 2.0

Damai che quest process legislativ po la finala cuzzar plirs onns ha la cumissiun er inoltrà ina moziun che lubescha da prender mesiras urgentas er sin fundament da la lescha vertenta. I sa tracta qua da rinforzar la protecziun da las muntaneras e d'ina soluziun flexibla da sajettar lufs «en cas da grevezza». Questas mesiras urgentas duain pudair ir en vigur gia la stad proxima.

Realisar svelt mesiras urgentas

Il minister da chatscha grischun *Mario Cavigelli* è satisfatg ch'ins ha finalmain realisà sin plaun federal che la dumonda da la regulaziun dal luf e da la protecziun da las muntaneras n'è betg schliada cun il na a la revisiun da la lescha da chatscha.

La pli impurtanta conclusiun saja ch'il Cussegl federal ed il departament responsabel interpretand immediat tut quai che è pussaivel per nizzegiar consequentmain las pussaivladads dadas sin fundament da la lescha vertenta en favur da las regiuns muntagnardas. «L'ordinaziun executiva ed il concept dals lufs ston vegnir adattads uschia ch'els gidian effectivmain er la populaziun da muntogna», di Cavigelli.

Il spazi d'agir saja qua grond, premiss che la voluntad saja avant maun tar la Confederaziun. E quai senza metter en dumonda da principi la protecziun dal luf. L'intenziun dal parlament d'instradar ina nova emprova per la revisiun da la lescha saja a lunga vista «impurtanta e

gista». Ins stoppia dentant quintar che la lescha vertenta restia anc en vigur ina buna urella.

La Regenza grischuna haja accentuà repetidmain vers Berna che las differents mesiras da protecziun da muntaneras - saja quai cun chauns u mesiras tecnicas - fetschian mo lura senn sche era ina regulaziun da la populaziun creschenta da lufs saja pussaivla, punctuescha Mario Cavigelli vers la FMR.

Mo bels plets na gidan nagut

Per cusseglier dals chantuns *Stefan Engler* che ha cun sia moziun mess en rucla l'entira chaussa sin plaun federal èsi legraivel ch'ins ha renconuschì la necessitad d'agir svelt. Ils problems ed ils quitads dals purs na sajan numnadain betg svanids suenter il stgars na a la revisiun. Il cuntrari: «Ils victurs da la votaziun ston uss vegnir obligads a lur emperischun da sustegnair ina soluziun pragmatica per la problematica dal luf», di Engler. Quant serius ch'els prendan quai sa mussia uss en la dumonda sch'els èn era pronts da lubir – complementarmain a la protecziun da las muntaneras – da sajettar a moda preventiva lufs problematicas. «Cas cuntrari stumplain nus quest problem adina avant nus sco ina lavina, che vegn adina pli rasanta.» Mo bels plets na gidan nagut. Gia primavaira e stad proxima s'accentueschia il problem. Fin alura spetga Engler da la Confederaziun propostas per mesiras concretas.

Er Silva Semadeni è satisfatga

Ch'i sto dar ina midada, da quai è er l'antieriura presidenta da Pro Natura e vehementa cumbattanta cunter la nova lescha, *Silva Semadeni* conscienta. Ella haja er tutta chapientscha per ils quitads dals purs da muntogna. Per quest motiv haja ella era già sustegnì la moziun Engler. Il Parlament haja dentant strapatschà la lescha cun surchargiar il carr e dar als chantuns in «scheck blanco» per sajettar lufs a moda preventiva. Era la maioritad dal pievel haja la finala giuditgà che quai gjaja memia lunsch. «La proposta da rinforzar la protecziun da las muntaneras ed el medem mument schlucrar la protecziun dals lufs sche quels chaschunan donnos è in bun cumpromiss», di Semadeni.

Tgi paja la protecziun da muntaneras?

Il maina gestiun da l'Uniun purila grischuna *Martin Renner* che ha coordinà la campagna da votaziun per la nova lescha da chatscha punctuescha ch'els purs prestian gia gronda lavur ed hajan fatg grondas investiziuns finanzialas per proteger lur muntaneras. Resguardond la topografia da tschertas alps saja quai dentant ordvart difficil, damai ch'i saja nunpussaivel da far saivs dapertut. «Ina regulaziun flexibla e pragmatica dals lufs è urgente sche nus vulain pussibilitar vivants l'alpegiaziun», di Renner. Averta restia er la dumonda da l'indemnisaziun. L'Uniun purila grischuna s'occupia permanentmain cun questa problematica.

Da la plima a la mieur dal computer: istorgia culturala dal biro 1850–2000 (part 1)

■ Plima, sablun fin e ballabaina da stizzar? Da blers utensils ch'eran pli baud da muntada centrala entaifer la lavur da biro han ins oz tut il pli in'idea vaga. E co sa laschavan administrar texts, glistas e cifras senza il computer? Talas dumondas, ma er la transfurmaziun dal mobigliar e da la concepziun dals biros vegnan tractadas qua a l'exempel da l'administraziun federala. Co pudain nus ans imaginar ils emprims locals da lavur da l'administraziun federala? Ils biros han palantschieus da lain e palantschieus sura da gip, las paraids en tavlegiadas – cun tavlegiadas bassas u autas. La paraid tranter las tavlegiadas ed il palantschieu sura è surtratga d'ina tapeta. La glisch al plaz da lavur è en emprima lingia glisch dal di che vegn en da la fanestra. La glisch dal di vegn sustegnida da lampas da gas.

Tge lavur fan ins? Tge signifitgescha «administrar»? E co è sa midà quest «administrar» ils ultims 150 onns? Administar signifitgescha oravant tut scriver. E scrit vegni sesend davos in pult. Ins po pia pretender ch'il pult e la sutga represchentan atgnamain l'unitad centrala da l'administraziun, pli baud ed oz. Da questa unitad resulta il raster da construcziun per l'emprim edifiziu – la Chasa federala ost –, ed anc oz determinescha l'unitad il raster da construcziun dals

novs edifizis da l'administraziun ad Ittigen u sin la Piazza Guisan a Berna. Bler sa mida; la plima vegn remplazzada – oz utilischan tuts la mieur dal computer.

Ils plazs da lavur da l'administraziun federala

Suenter la fundaziun da la Confederaziun l'atun 1848 metta la citad da Berna a disposiziun ils emprims plazs da lavur probablmain gia endrizzads per la Confederaziun. I sa tracta da locals da lavur per ils emprims set cussegliers federals e l'emprim chancelier federal sco er plazs da lavur per il stab da l'administraziun ch'è al cumenzament anc pulit pitschen. Ils emprims locals da lavur che vegnan erigids aposta per l'administraziun federala vegnan construids cun la chasa dal Cussegl federal, oz la Chasa federala vest, nua ch'i vegn lavurà dapi il 1857. La citad da Berna construescha la chasa ed il Cussegl federal surpiglia tenor il protocol da collaudaziun il mobigliar. Davart l'endrizzament da questa chasa dal Cussegl federal cun sias salas per il Cussegl nazional ed il Cussegl dals chantuns sco er da las stanzas per il Cussegl federal e la finla las stanzas per ils singuls schefs dals departaments e lur administraziun savain nus mo pauc. 84 emploiads d'administraziun cumenzan a lavurar en la chasa –

Fin ils onns 1880/90 è la lavur da biro stada segnada da la penna da scriver.

FOTO: PD

betg tuts n'han in plaz da lavur stabel en in biro. I dat er in pedel ed in stgaudader. D'in plan d'occupaziun da questa chasa deriva la supposiziun ch'i deva, auter che per ils schefs dals departaments, strusch biros singuls. Chanzlists, secretaris, translatur e salters partan ils locals. Lavur da scriver fan tuts. Ils schefs dals departaments sesan davos il pult, ils chanzlists e secretaris scrivan probablmain en pe. La chasa porscha in tschert confort: in stgaudament a vapur da la firma Sulzer stgauda las salas dals cussegls sin 14 fin 15 reaumur, pia 17,5 fin 18,5 grads celsius. En il protocol da collaudaziun vegnan plinavant menziunads ovg chamins da marmel (cheminés) ed in dumber da pignas betg numnà. Durant il mezz onn d'enviern ston ils emploiads prender cun els in stganatsch per minga mez di da lavur per stgaudar lur plazs da lavur. Questa obligaziun remplazz'ins pli tard cun ina contribuziun finanziaria als custs da stgaudar e finalmain abolesch'ins ella dal tuttafatg. Lampas da gas penderlantas sustegnan la glisch dal di. En il protocol numnà vegnan menziunadas 52 lampas cun 164 «becs» (spinas da gas). Per illuminar las salas, ils corridors ed ils biros cun lampas da gas han ins construi d'asperas en il quartier da Marzili in agen implant da gas.

Edifizis sco or d'in cul

Suenter la revisiun da la costituziun l'on 1874 è l'administraziun federala bler memia pitschna. Cun la revisiun han ins numnadamain surdà a la Confederaziun dapli cumpetenzas ed uschia era dapli lavur. Ins è sfurzà da cumprà adina dapli edifizis u chasas e da prender a fit

abitaziuns gia existentas. Insaquants dals edifizis da l'administraziun dad oz per lung da la Bundesgasse e da la Gurtegasse èn lezza giada passads en possess da la Confederaziun. Per survegnir sut controlla l'activitad da construcziun e l'activitad administrativa creescha il Cussegl federal il 1888 la Direcziun per construcziuns da la Confederaziun che vegn renunada l'on 1979 Uffizi da construcziuns federalas e che sa numna oz Uffizi federal per edifizis e logistica. Las incumbensas da l'uffizi èn oz sco pli baud da metter a disposiziun tant ils edifizis sco er il mobigliar e l'equipament per la lavur d'administraziun.

El n'è betg mo responsabel per l'administraziun federala sco tala, mabain er per l'administraziun da duana, ils edifizis betg militars da l'armada, ils edifizis da la Scola politecnica federala, ils edifizis da la posta e dapi il 1906 era per ils edifizis da las Viafiers federalas svizas. La Direcziun per construcziuns da la Confederaziun publitgescha numerusas concurrenz d'architectura per edifizis federali ed edifizis da posta e na surdat als victurs betg mo l'incumbensa da construcziun, mabain era tut quai ch'ha da far cun l'equipament dals biros, inclusiv il mobigliar, maschinas da biro, tarpuns, sumbrivals e l'ornament artistic. Paraids, mirs exteriori e l'interiur vegnan creads il medem mument, uschia che tut para sco or d'in cul. I dat vairas ovras d'art cuplettas. Exempels èn il parlament (1896–1902), la Biblioteca nazionala svizra (1929–1931) e la Direcziun generala da duana (1947–1951) – tuts a Berna – ed il Tribunal federal svizzer a Losanna (1922–1927).

Acquisiziuns e venditas tar l'administraziun da material

A partir dal 1898 vegn numnà en l'annuari federal in administratur dal material en la Chanzlia federala che s'occupescha da l'acquisiziun e da l'administraziun dad ulteriurs equipments da biro. L'on 1926 vegn menziunada l'emprima giada la Centrala federala per stampats e material ch'exista fin il 1999 sco post da stab da la Chanzlia federala. Cun la reorganisaziun da l'Uffizi da construcziuns federalas integresch'ins la Centrala federala per stampats e material l'on 1999 sco sector logistic en l'Uffizi federal per edifizis e logistica. L'equipament da biro vegn anc adina acquistà per tut ils edifizis da l'administraziun civils da la Confederaziun sur questa centrala logistica.

Deplorablmain n'èn ils plazs da lavur da la Confederaziun betg documentads bain. Els n'èn strusch vegnids fotografads, pir dal 20avel tschientaner han ins fotografias. Grazia ad actas en l'Archiv federal, principalmain davart situaziuns insupportablas sco la mancanza da plaz, pon ins s'imaginar oz almain in pau co ch'ins lavurava da lez temp. Dals onns 1934 fin 1974 èn avant maun cudeschs d'acquisiziun. En quels èn nudadas minuziusamain tut las cumpras. Medemamain datti cudeschs dals onns 1933 fin 1946 davart la vendita da mobigliar.

Sistems dad uras e la registraziun dal temp da lavur

A partir dal 1890 èn ils blers biros equipads cun in'ura electromecanica. Las emprimas uras da l'administraziun sviluppescha Matthäus Hipp (1813–1893). L'ura principala stat a l'entrada da la chasa dal Cussegl federal (oz Chasa federala vest). Tut tschellas uras che pendan vi da las paraids dals biros èn colliadas cun ella. Sistems dad uras cun in'ura principala ed uras secundaras hai dà fin il temp dal computer en la gronda part dals edifizis da l'administraziun. Il 20avel tschientaner vegn introducida l'ura da controlla per registrar il temp da lavur en l'administraziun federala. Oz ha il sistem cun badge remplazzà ella.

Pauc plaz per glistas senza fin

En vista a l'emprim edifiziu che la Confederaziun erigia sezza, la Chasa federala ost, fa il Cussegl federal il 1874 ina retschertga en tut ils departaments e dumonda suenter las relaziuns da spazi.

Extracts da questa retschertga èn fitg infurmativs e descrivan il mund da lavur en la chasa dal Cussegl federal. Per exempel vegni ditg:

«Sut ils palantschieus sura han ins stui metter si curunas per pudair deponer ils

quints e las actas da quints che stuevan adina esser a disposiziun. En consequenza èsi stà necessari da piazzar en las stanzas stgalas che impedivan ed engrevgiavan la lavur. L'emprima incunvenientscha che impedescha l'andament da las fatschentas è la mancanza da spazi resp. da paraids per metter si curunas, stgaffas e caums che pussibilitassan da tegnair dapart las actas ed il material e facilitassan uschia ordvart la circulaziun. La segunda incunvenientscha pertutga il spazi insufficient per avunda maisas da lavur. Per ina gronda part da las fatschentas duvain nus formulars pli grondas e per scriver quints e glistas stuain nus avair a disposiziun documents voluminus. En pli promovessan maisas pli grondas per archivar ed ordinar ils numerus documents la lavur. Sco terz stuain nus cumparegliar u collaziunar permanentamain il mandat postal cun il biro ed il quint general e.u.v. per scriver e controllar ils quints mensils e las bilantschas correspundentas. Quai occupa il medem mument 2–4 funcziunaris e l'ulteriur persunal vegn consequentamain disturbà.»

En l'administraziun federala vegn scrit bler: glistas e documents senza fin che ston vegnir sortids. Controllar renda necessari curunas, fa canera – vuschs che cumpareglian glistas –, pretenda products spezials sco per exempel buls, dovra temp, ruaus e concentraziun, per exempel per quintar.

Palpieri, scrivers, mobiglias en format da DIN

Las artgas da palpieri che vegnan duvradas per scriver èn d'in format pli grond che quellas dad oz. Quai chaschuna difficultads a l'Archiv federal che magazinescha tut las actas da l'administraziun federala. Las grondas artgas da palpieri ston vegnir deponidas en stgatlats spezialas. La normaziun dal palpieri deriva da l'on 1922 da la Germania (Institut tudestg per la normaziun DIN: formats dad A1 fin A7). Fin che las grondezzas da norma pon sa far valair dovri in temp ed era suenter l'on 1922 han per exempel ils cudeschs da controlla anc ditg in format memia grond – probablmain avev'ins cumprà in grond dumber d'exemplars. La norma da DIN influenzescha il mund dal biro a moda persistenta: tut ils accessoris, ils perforaders, dentant era las maschinas da scriver e pli tard las maschinas da copiar vegnan concepids tenor questa norma. Era l'ordinatur federal che vegn producì dapi il 1908, patentà il 1989 da la firma Biella da Bienna, ha surpiglià il format DIN ed influenzescha danovamain il mobigliar da biro: l'autezza e la profunditad da las curunas sa drizza anc oz tenor las mesiras da l'ordinatur federal.

Ins scriva cun ina plima, sablun fin e pli tard ina ballabaina da stizzar sin in suttamaun da tgirom u palpieri da tolcas. Pli tard vegn tiers in cuntè per sgriflar ora la tinta. Mintgatant ha il pult ina garnitura per utensils da scriver e documents. Brevs dictadas, rapports e decisius vegnan stenografads. Archivalias da l'Archiv federal mussan ch'ins salva savens duas versiuns dal medem document, numnadamain ina en stenografia ed ina copia bella.

La preschentaziun:

Monica Bilfinger. Da la plima a la mieur dal computer. Il plaz da lavur en transfurmaziun. En: Uffizi federal per edifizis e logistica (ed.). Construcziuns federalas. L'architectura da la Svizra uffiziala. Turig 2016, p. 433–449.

Dapli infurmativs:

chatta.ch/?hiid=4266
www.chatta.ch

Il tipic uffizi d'antruras.

FOTO: RUTH RUDOLPH / PIXELIO

La tschintgavla «platta» dad Alexi Nay e Marcus Hobi cumpara quests dis.

In saut da la tradiziun – atgna ed ertada

Il nov disc «L'alva» dad Alexi e Marcus

DA BENEDETTO VIGNE

■ Igl era franc stà in sbagl da vulair a ses temp ils onns otganta collocar Alexi e Marcus entaifer la naschientscha d'in moviment da musica moderna rumantscha, vul dir da numnar il duo pèr a pèr cun Hades e CCR (abstrahà da la dumonda schebain quellas bands sursilvanas eran insumma sezzas modernas). Alexi e Marcus n'eran betg moderns en quest senn musical, els faschevan plitost part d'ina tradiziun ch'era però stgarsa en Surselva (al cuntrari da l'Engiadina), quella dal chantastorgias, dal trubadur vagant, che porta cun sai simplamain ghitarra e vusch. Quai che n'excluda betg la pussaivladad da tractar «fiers chauds» en lur chanzuns, da quai «ch'ei dat buc tier nus». Pia dad esser en in tschert senn revoluzzers u revoltaders.

Ina madirezza cantica

Al cuntrari da parents musicals, sco per exempel in Reinhard Mey, èn els restads fidaivels a quella exposiziun «folkusa», han silpli agiuntà qua u là instruments or da genres universals, sco quai ch'els fan uss sin lur novischem, oramai tschintgavel portatun: il clavazin da la classica, la clarinetta da la populara, la gìa dal saut

medieval, il saxofon dal jazz. Quai ch'ins auda perencunter fitg bain è ina tscherta madirezza cantica, in cumià da quellas vuschs puerilas, magari in pau dulstschettas, ch'avevan anc marcà lur emprims albums. Alexi e Marcus èn oramai er en per ils sessanta, ed ensasez stuess quest album bunamain purtar il titel «la brina» empè da «l'alva».

Ma spass beiseite, i va qua per chanzuns novas, u silmain per chanzuns «re-

novadas». Quai che dat en egl u en ureglia è il plaz prominent ch'ils dus chantauturs dattan ad auturs e cumponists esters istorics: Gian Fontana, Benedetg Dolf, Alfons Tuor, Eduard Lombriser, plus ils dus Derungs, Gion Giusep e Gion Antoni. Ina reverenza envers la tradiziun culturala. Ed envers la veglia poesia exemplarica che n'era ensasez betg blier pli inspirada che quella atgna odierna, plitost paupra da metafras. Ma sco

ditg, Alexi e Marcus èn surtut chantastorgias, e là mussani er lur fermezza, restond quasi fidaivels als «fiers chauds», sche er mo en moda subtila: Violenza incestica en «Il cavagl alv», il mitos da strisas en «L'uolp», la derivanza dubiusa en «Maria Catrina», la sperdita da la religiun en «La steila». Nundir dal bel «remake» dal famus «Toni de Strada».

In saut fantastic dals chantastorgias

E tut quellas quindesch istorgias ed observaziuns pacheteschan ils dus, ensemble cun ina buna dunsaina da giasts instrumentals e cantics, en ina musicalitad nunditga. Chaminond da dur a moll ed enavos, faschond gieus da ritem e midadas da tact, ristgond pitschnas fugas, canons e corals. Sa sperdend en arias branduardicas ed en nivlas elton-johnicas, rimnond zinlas ziganas e passidas da menuet. E bel amez tut quai ina burlesca in zic plumpa, deditgada a la vischnanca pli u main nativa da Trun, ina sgnocca che citescha la melodia dal suprem imni sursilvan e parafrascha ina veglia chanzun d'in collega chantatur ladin. «L'alva» – in saut fantastic da las diversas tradiziuns, las atgnas, las ertadas e las emprestadas.

Marcus Hobi ed Alexi Nay furman dapi var 35 onns in duo musical.

FOTOS MAD/RTR

Discurs cun il psicolog Carlo Strenger

Respectar las temas da tschels

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Da zercladur han votantas e votants dals stadis da l'Uniu europeica (UE) elegi lur represchentaziun parlamentara a Strassburg.** Ils commentaris han cunzunt punctuà ils progress da la dretga extrema. Il schurnalist Pierre Heumann ha discutà ils resultats cun il publicist Carlo Strenger (*1958 a Basilea), docent da psicologia e filosofia a l'Universitad da Tel Aviv, la segunda citad da l'Israel che ha uffizialmain num «Tel Aviv-Jafa». I suonda la quintessenza da sias decleraziuns.

Cosmopolits e populistis

Ils resultats n'han «betg propi» surprais il psicolog: «Ins stueva spetgar ils gudogns da las fracziuns eurofobas e da la vart dretga. Il naziunalissem populistis ha dà enavos ina vusch e lur luschezza a blers umans da las classas socialas ed economicas flaihlas (...). (...) La vita da 70% da la populaziun ha lieu aifer in radius da 24 km [en media], e quai da la tgina a la fossa (...). Gia daditg ha lezza glied l'impressiun da vegnir in termagl per forzas ch'ins na possia tuttina betg influenzer. Ins sa senta perquai umilià (...). – Umilià da la regenza? – Na be da lezza (...), mabain era d'intellectuals fitg mobils e d'aut nivel che pledan bain englais (...). Tschels èn rentads vi da lur lieu d'origin e na lessan che quest sa midia. Ils cosmopolits na vegnan betg a broc cun quels. Perquai datti adina puspè divergenzas tranter ils cosmopolits e quels ch'èn attachads a la patria. Quai è in dals conflicts centrals da noss temp (...). Ils Verds

s'occupan dapli da schliar problems da l'ambient local; perquai recaltgan els meglier tar elecziuns (...). Ils cosmopolits ston adina sa dumandar sche lur at-

gnas prestaziuns tanschian. Quai po manar ad anguschas (...). Jau [sco publicist] vi mussar ch'igl è fitg cumplitgà da viver sco liberal cosmopolitic, perquai ch'ins

sa dumonda adina sche quai ch'ins fa haja in senn.» Strenger ha scrit in essai intitulà apunta: «The Fear of Insignificance» («La tema da nun avair nagin senn»).

El punctuescha: «Nus basegnain experts ed elites per che nossa societad funcziunia.

Respectar las anguschas

Il manco da l'elita liberala è ch'ella na sa betg dar d'enleger sias missivas ed enconuschentschas a la populaziun (...). Bliers sa sentan smanatschads da tendenzas da globalisaziun sco l'UE, per exempel la figura quasi proverbiala dal toler polonais blier pli favuraivel che ses collegas englais (...). Lezzas anguschas nunfundadas derivan mo dal patratg che la globalisaziun disfetschia il dachasa, sia cultura omogena e la medema cretta (...). L'elita duess tadlar e dialogar cun glied d'autra opiniun politica. Gist ils umans pli cultivads e privilegiads sto respectar las anguschas. En l'Europa continentala ston ins ponderar quants fugitivs ch'ella possia integrar senza che la societad saja propi surchargiada (...). Lez problem na pon ins betg resolver senza il militar. Durant settanta onns ha l'Europa sa disada da transmitter als USA ses quitads da segirezza. Quai na va oz betg pli. I vul in'armada pronta ad ina resposta per sa dustar cunter privels che pudessan pervgnir in els proxims decennis.» Dapi passa ventg onns scriva Strenger «columnas per 'Haarez', la gasetta sanestra liberala da l'Israel (...). El crititgescha vehementamain la politica coloniala israeliana ch'el resguarda sco moralmain e politicamain privlusa per il pajais» (Carlo Strenger – Wikipedia).

Funtauna: Intervista da Carlo Strenger en il magazin «Tachles», 14 da fanadur 2019, JM Jüdische Medien AG, Turitg, pp. 16–17.

Carlo Strenger, il psicolog.

MAD

Nadal

Die neue Ausgabe der «Terra Grischuna» erscheint in der Vorweihnachtszeit. Deshalb wollen wir uns ein wenig mit dem Feiertag, bei dem speziell das Schenken im Zentrum steht, beschäftigen. Vor allem wollen wir einen Blick in ein paar europäische Länder werfen, um einige Weihnachtsbräuche kennenzulernen.

La nova ediziun da la TG cumpara gist avant Nadal. Perquai vulain nus ans fatschentar in pau cun questa festa, en il center da la quala stat oz surtut la tradiziun da far regals. Nus vulain surtut dar in'egliada en varsaquants pajais da l'Europa per emprender d'enconuscher in pèr usits da Nadal.

En las regions dal nord èn las isanzas da l'enviern colliadas stretgmain cun la festa da Nadal. Quai cumenza gia cun ils usits dals morts a l'entschatta dal temp d'advent e tanscha fin a Nossa-duna da chandailas (2 da favrer). Ils usits èn vegnids interpretads sco dramas spirituals en ils gieus da Nadal e represchentads dapi il 16avel tschientaner en furma da las stallas da Nadal. Las emprimas represchentaziuns scenicas èn documentadas per la Frantscha dal 11avel tschientaner.

In simbol da Nadal è il pignol. Dapi l'onn 1800 al pon ins chattar en las chasas burgaisas da Turitg, Minca, Vienna e Transilvania. El vala l'emprim sco accessori protestant, ma vegn surpiglià plaun a plaun era da la populaziun catolica. L'onn 1816 introducescha Henriette Alexandrine da Nassau-Weilburg il pignol a Vienna. La guerra da 1870/71 ha popularisà il pignol era en Frantscha. Il 1912 pon ins admirar l'emprim pignol «public» a New York.

En Svezia entschaiva il temp da Nadal cun l'emprim Advent. La festa da la Sontga Lucia ils 13 da december è l'eveniment principal avant Nadal. Sco en auters pajais dal Nord porta Son Niclà il regals la Nadalnotg. Per quest motiv vala ils 24 da december sco Nadal. Era en Svezia è il mangiar ina part centrala. Bunamain mintga famiglia sa raduna enturn l'uschenum-nà *julbord*, la «miesa da Nadal». Betg mancar astga il schambun da Nadal e sa chapescha datti biera e vin ars da baiver. In spezia-

litad sa numna *glögg*, ina spezia da vin chaud da mandels e coclas che vegn servida en pitschens bitgers. Suenter che tuts han mangià e bavì vegnan fatgs ora ils regals che spetgan sut il pignol. L'autra damaun a las sis u las set van bleras Svedaisas e blers Svedais a la messa meraviglia che concluda las festivitads. Ina tradiziun tut speziala en Svezia èn ils films animads da Disney che vegnan mussads a la televisiun e guardads da l'entira famiglia mintgamai il suentermezdi avant il *julbord*.

En Finlanda ha Son Niclà num *joulupukki*, en rumantsch «buc da Nadal». Questa expressiun deriva d'in temp, cura ch'igl era usità da sa mascarar cun fols da chauras suenter il mangiar da Nadal. Oz è il *joulupukki* simplamain in um da Nadal, ha dentant in pèr proprietads caracteristicas. Ses dachasa è en la Laponia. El na ruschna betg tras il chamin en las stivas, mabain splunta vi da l'isch e dumonda adina sco emprim: «Datti qua uffants pulits?» El porta vestgadira cotschna e chauda e na va mai senza channa. Da chasa a chasa va el cun ina schlitta da ren. Da mangiar datti tradizionalmain schambun da Nadal, scuflà da tartuffels e ravas, e salata da rischotschnas. Sco pastizarias preparan ils Finlandais pettas da paiver e tastginas da pasta da sfegliada en furma da staila che vegnan emplenidas cun buglia da palogas.

En Spagna survegnan ils uffants ils regals dals Trais Sontgs Retgs ils sis da schaner. Per uffants malobedaivels datti dentant mo tocs da charvon. En bleras citads spagnolas vegn l'advent dals Trais Retgs festivà cun in til

Bavania	Dreikönigsfest
buglia da palogas	Pflaumenmus
carpa	Karpfen
chalzer	Schuh
charvon	Kohle
cocla	Beere
fol da chaura	Ziegenfell
Laponia	Lappland
malobedaivel	ungehorsam
maridaglia	Heirat
moni-scua	Besenstiel
Nossadunna da chandailas	Lichtmess
ospitalitad	Gastfreundschaft
petta da paiver	Pfefferkuchen

ils tschintg da schaner. Savens arrivan ils protagonists sin chamels. Ils uffants mettan paun ed aua sco proviant avant l'isch. Tenor in'autra tradiziun n'han ils Spagnols nagins pignols. Els orneschan lur abitaziuns mo cun stailas da Nadal. Ils 22 da december ha lieu il *sorteo da Navidad*, ina lotteria da Nadal fitg populara.

En la Tschechia vegnan ils regals repartids ils 24 da december (*Stedry den*). L'uffant Jesus duai avair purtà quels. Tenor tradiziun na vegn mangià nagut avant la tschavera da Nadal ed avant che far ora ils pacs. Autras tradiziuns han da far cun da tuttas sorts profezas. Mails vegnan tagliads en crusch: sch'ina staila cumpara en il puegl, datti in bun onn; sch'ina crusch cumpara, datti in onn nausch. Matas bittan lur chalzers sur las spatlas per guardar, sch'ellas pon prest quintar cun ina maridaglia. Quai duai esser il cas, sch'il piz dal chalzer mussa vers l'isch.

En la Pologna entschaiva il temp da Nadal cun l'emprim Advent. Il temp d'advent è in temp da curaisma che va pir a fin la Nadalnotg. Nadal è la festa da la famiglia gronda. Il mangiar (*wigilia*) entschaiva pir, cura che l'emprima staila è vesavla (*gwiazdka*). Ins metta adina ina pusada dapli che necessari a maisa. Quella è reservada per ina visita nunspegtada e vala sco simbol da l'ospitalitad. Sin mintga plat hai in'ostia cun in maletg (per gronda part maletgs da personas sontgas). Avant ch'ins entschaiva a mangiar dat mintgin in toc da sia ostia als auters commembers da la famiglia e rumpaju in toc da l'ostia da quel che sesa visavi. A medem temp vegnan exprimids ils megliers gia-

vischs per l'onn che vegn. Pervi dals apostels consista il mangiar da Nadal tradizionalmain da dudesch tratgas. Cun excepziun dal pesch, savens datti carpa, èn quel-las vegetaras. Pir suenter ch'ins ha mangià vegnan fatgs ora ils regals. Suenter va l'entira famiglia a messa.

In'impurtanta part da la festa da Nadal en Rumenia èn chanzuns da Nadal. L'emprim di da Nadal van chantadurs tras las vias e giassas da citads e vischnancas. Enta maun han els ina staila da chartun e da palpieri illustrada cun scenas biblicas. Uffants pitschens van da chasa a chasa, reciteschan poesias e chantan. Il chau da la gruppa porta ina staila da lain ch'è cuverta da metal e decorada cun scalins e bindels en tut las colurs. Amez la staila ves'ins in maletg da la naschientscha da Cristus e l'entira ovra d'art è fixada vi d'in moniscua u in fist.

En l'Ungaria ha il 13 da december (*Luca napja*) ina muntada speziala. Pli baud cumenzav'ins quai di a bajegiar ina sutga da Luca (Luca széke). Mintga di vegniva fatg mo ina pitschna part da la lavur, uschia che la sutga era gist construida a fin la saira da Nadal. Cun questa sutga stueva la gliעד ir a messa. Tgi che steva alura sin la sutga, pudeva vesair e scurrentar las strias.

En la Bulgaria ha lieu la festa da Nadal (*Koleda u Rozhdestvo Hristovo*) ils 25 da December. Quest di marchescha la fin dal temp da curaisma da la baselgia ortodoxa che ha cumenzà ils 15 da November. La saira dals 24 da december mangia la gliעד mo lenti-glias. Il di suenter datti dentant puspè tratgas cun charn. Sco en la Rumenia van mats a chantond da chasa a chasa. Els giavischan sanadad, fortuna e bainstanza e splattinan ils dies da la gliעד cun fists decorads.

Funtauna: http://de.wikipedia.org/wiki/Weihnachten_weltweit

Adressa LR

Lia rumantscha
Via da la Plessur 4
7001 Cuira
telefon 081 258 32 22
fax 081 258 32 23
liarumantscha@rumantsch.ch

Discussiun publica davart la digitalisaziun per la Rumantschia

■ **La Pro Svizra Rumantscha (PSR) organisescha ils 22 da mars a las 19.15 a Cuira ina discussiun publica davart la digitalisaziun per la Rumantschia cun participaziun da Jon Domenic Parolini, president da la regenza dal chantun Grischun.** L'intent da questa discussiun è da chattar ina strategia communabla per il svilup da la digitalisaziun per il rumantsch. L'ultim temp pon ins observar diversas iniziativas singulas per sviluppar software ed auters projects digitalis. Per ina cuminanza pitschna èsi però essenzial da coordinar questas acziuns singulas. Uschia pon ins duvrar tut las sinergias per in svilup che serva il meglier pussaivel a la lingua, a la cultura ed a tut las Rumantschas e tut ils Rumantschs. Tenor la Pro Svizra Rumantscha funcziuna quai il

meglier sche software vegn sviluppada cun la metoda dad open source.

Per quest motiv lantscha la Pro Svizra Rumantscha in «Clom per ina strategia digitala rumantscha» (cf. chascha). Quel clom ha l'intent da reunir tut las persunas che s'occupan da la digitalisaziun per il rumantsch cun ils acturs tradiziunals da la promoziun da linguas. Ensemen duai vegnir discutà tge projects che servan il meglier a la Rumantschia.

Suenter sia radunanza generala da quest onn organisescha la PSR perquai ina discussiun publica davart la «Digitalisaziun per la Rumantschia». Las suandantas tschintg persunas vegnan l'emprim a preschentar curt lur ideas e visiuns per la digitalisaziun per suenter discutir quellas ensemen e cun il public: *Jon Do-*

menic Parolini, schef dal departament d'educaziun, cultura e protecziun da l'ambient e president da la regenza dal chantun Grischun; *Conradin Klais*, mader da la partiziun «Furmaziun» da la Lia Rumantscha; *Seraina Derungs*, redactura NOUVO tar Radiotelevision Svizra Rumantscha; *Sascha Brawer*, linguist informaticher ch'ha realisà divers projects d'informatica a favur da linguas minoritaras e *Martin Cantieni*, suprastant da Pro Svizra Rumantscha ch'ha realisà divers projects digitalis per il rumantsch

Mintgina e mintgin è cordialmain envidà venderdi, ils 22 da mars a las 19.15 en l'Hotel Stern, Reichsgasse 11, Cuira. Per motivs organisatorics essas vus supplitgads da s'annunziar cun in e-mail a psr@rumantsch.ch.

Uniun Pro Svizra Rumantscha

Cun il «Clom per ina strategia digitala rumantscha» vul la Pro Svizra Rumantscha reunir tut las persunas che s'occupan da la digitalisaziun per il rumantsch cun ils acturs tradiziunals da la promoziun da linguas.

MAD

Clom per ina strategia digitala rumantscha

La digitalisaziun è realitad en il nov tschientaner ed è arrivada er en Rumantschia: Cun la purschida dad RTR tar las medias rumantschas e cun il DRG-online perfin en in'ovra enciclopedica ch'ils blers associeschan cun cudeschs gross, per numnar be dus exempels. Sper divers vocabularis electronics e cuntengns rumantschs datti adina puspè novas iniziativas per software ed auters projects digitalis rumantschs. La digitalisaziun tangescha il rumantsch en tut las spartas: co che nus communitgain ed ans infurmain, co che nus documentain e vivain nossa lingua, co che nus svilupain cultura e societad.

Nus duvrain però ina strategia per il svilup da la Rumantschia digitala. Sco minoritad n'avain nus betg il privilegi da meds illimitads e persunas nundumbraivlas che s'engaschan. Persuenter avain nus sco cuminanza ina dimensiun survesaivla che lubescha da collavurar ed uschia instradar ina digitalisaziun

che serva il meglier pussaivel a la lingua, la societad, la cultura ed a mintga Rumantscha e Rumantsch.

Tut ils partenaris duain surpigliar lur rolla en l'iniziativa per ina digitalisaziun rumantscha. La finamira d'ina collavuraziun è che la digitalisaziun restia inaschanza e na daventia betg in privel u ina cuntschadira nunfritgaivla. Acturs en il center èn il chantun e la confederaziun ch'han da surpigliar responsabladad per la digitalisaziun da tut las quatter linguas svizras. Plinavant èn las organisaziuns da lingua ed en spezial la Lia Rumantscha dumandadas da prender il timun per il rumantsch ed envers las autoritads e da sezzas contribuir cun propostas ed iniziativas per ch'ìl rumantsch na manchentia betg il svilup. Ma er organisaziuns (semi-)privatas sco RTR, la Banca Chantunala Grischuna, Swisscom u la Posta èn incaricadas da far lur contribuziun ad ina Svizra plurilingua digitala.

Per definir e coordinar la digitalisaziun rumantscha è ina strategia necessaria. Il dialog è l'entschatta per ina tala strategia. Perquai duain ils acturs centrals far part d'ina «iniziativa digitala rumantscha» che definescha ils proxims pass e prioritads. Part da questa strategia duai esser la collavuraziun cun autras linguas minoritaras ch'han sumegliantias sfidas e spetgas envers la digitalisaziun. Plinavant duain las fadias per in rumantsch digitalisà resutar en products, datas e software libra (open source).

La Pro Svizra Rumantscha porscha gugent maun da surpigliar ina rolla da coordinaziun en quest process che pre-tenda en spezial da chantun, confederaziun e Lia Rumantscha in engaschi ed ina vista strategica envers il futur. Ella è era pronta da porscher a tut las persunas che vulan contribuir a la digitalisaziun rumantscha cun projects e collavuraziun in da chasa sco uniun che s'orientescha vers il futur.

Lucien Favre al telefon

DA DAVID TRUTTMANN/FMR

Avant 12 onns ha *Lucien Favre*, il famus trenader da ballape, telefonà a mai. Deplorablamain betg per m'engaschar per in da ses clubs! El ha vuli sa perstgisar per vi dad ina chaussa «delicata» rumantscha. Pertge? – Damai che questa fin d'emna entschaiva la nova stagiun da la Bundesliga, cun Lucien Favre sco trenader tar Borussia Dortmund, vulesch jau raquintar ina giada l'entira istorgia da Favre, dal rumantsch e dal telefonat cun mai.

In è betg adina stà simpel en mia vita sco fan da ballape. Ma ussa rend jau enconuscent ina giada publicamain: Jau sun fan dal FCZ, dal FC Zürich, l'unic e sulet vair club turitgais. Onns ed onns avain nus fans dal FCZ stuì ir sutora, ans laschar plaschair beffas. E surtut stuevevan nus adina laschar il bel «libli» cun scrit si «Rank Xerox» u «Bad Lostorf» en stgaffa. Mintga stagiun il medem: grondas speranzas a l'entschatta, per sil-suenter finir en galera.

Tut ha midà l'onn 2003. Alura è el vegnì trenader: Lucien Favre. Anteriur giugadur internaziunal, in Vaudois, da chasa sco giugadur surtut tar Servette da Geneva, ses schanugl è vegnì sfrattamà da «Gabet» Chapuisat, dal bab da Stéphane. Quai è preistorgia.

Lucien Favre è damai vegnì sco trenader dal 2003 tar quest club desolat dal FCZ. Ed el ha spaventà en paucs mais tut ils nauschs spierts e sveglià tut ils buns. En in giu istoric, cun ina squadra da pischarots, a Basilea, ils 13 da matg 2006, en la davosa secunda dal davos giu da la stagiun, vegn il FCZ da Lucien Favre campion svizzer. Jau ma regard dal commentari en la televisiun: «Keita, Stahel, der Ball kommt zur Mitte, Tor, Tor, Tor... Filipescu». In mument da gloria per il FCZ.

Dapi quella stagiun, dapi quel di, è Lucien Favre per mai dapli che mo in simpel trenader. Jau hai persequità mintga pass da sia carriera sco trenader. Cun buns amis vom jau ina giada l'onn a guardar giuus da sias equipas: Hertha Berlin, Borussia Mönchengladbach u Borussia Dortmund. Perfin per in matsch a la Coté d'Azur, tar OGC Nice, avevan nus bigliets. Quel viadi en tren avain nus però deplorablamain stuì annullar a curta vista.

Insumma, diligentamain hai jau adina legì las intervistas cun Lucien Favre en gasettas tudestgas u franzosas. Uschia hai jau era legì ils 7 da matg 2008 – durant il temp che Favre era trenader tar Hertha BSC da Berlin – in'intervista en il Tagesspiegel. L'intervistader ha dumandà diversas chaussas sur da la Svizra, tranter auter er davart la lingua rumantscha. La dumonda: «Rätoromanisch, die vierte Landessprache, spielt offensichtlich keine

«Je n'ai jamais tenu de propos malveillants envers le romanche.» – Lucien Favre durant in trenament public da Borussia Dortmund.

FOTO MARCO VERCH / CC BY 2.0

grosse Rolle?» – E la risposta da Lucien Favre: «Ich bitte Sie, das kennt kaum einer, ich glaube, es wird in ein paar abgelegenen Bergtälern in Graubünden gesprochen. Es gibt ein paar Wissenschaftler, die wollen es unbedingt am Leben halten, aber ich halte nicht viel davon. Es hilft uns nicht, in der Vergangenheit zu leben, wir müssen nach vorne schauen. Die Schweiz ist doch keine Insel, isoliert vom Rest der Welt. Wir sind im Zentrum Europas zu Hause.»

Jau hai intunà che nus Rumantschas e Rumantschs na vivian insumma betg en il passà, che nus han ina vita culturala ritga e viscla e che sin nossas plazzas da ballape vegnia anc clomà e smaladì a tut pudair per rumantsch. Gea, jau hai scrit ch'el fetschia propi entiert da classifitgar la lingua e cultura rumantscha sco betg necessaria ed antiquitada. En mia brev hai jau perfin anc fatg il «plöffen» che nus Rumantschs emplenissan luc il grond Olympiastadion a Berlin, il stadion da Hertha BSC cun 74 000 plazzas! En mintga cas hai jau gist er anc

Wow, jau sun stà perplex. «Noss» Lucien Favre che tschantscha ina grascha talmain solenna davart il rumantsch? Quel Favre ch'ha gudagnà cun ses scharm francofon ils cors a Turitg ed ussa a Berlin? Nunpussavell! Perquai hai jau scrit ina brev a Berlin, adressada a Lucien Favre.

Jau hai scrit che jau saja in da quels Rumantschs, ch'il rumantsch saja mia lingua materna. Sche nus Rumantschs sajan paucs u blers, quai ma saja ensasez tuttina.

E guarda qua, mo quatter dis pli tard vegn la risposta: Ina cartulina scritta a maun da... Lucien Favre! Lucien Favre scriva a mai, al schnufer David Truttman! Cristomadonna! En sia cartulina engrazia el per mia brev e sa perstgisar per franzos: «Je n'ai jamais tenu de pro-

pos malveillants envers le romanche. Si mes paroles ont été mal interprétées, je ne peux que m'en excuser.» E sco punct sin il «i» ma tradescha el gist er anc ses numer da telefonin, per che nus dus possian discutir la chaussa en detagl. E ch'el sa legria da mes telefonat.

Naturalmain hai jau telefonà. Ma el n'ha betg prendì giu il telefon. – Duas minutas pli tard telefonescha el enavos. Lucien Favre. Lucien Favre telefonescha a mai! Al telefon ha el sa perstgisà anc ina giada, ch'el n'haja sa chapescha betg manegià quai uschia en quell'intervista cun il «Tagesspiegel». Ch'el enconuschia detg bain las relaziuns linguisticas en Svizra. Ch'el haja adina passentà bels champs da trenament cun il FCZ a Schlarigna e ch'el enconuschia era detg bain la situaziun delicata dals Rumantschs. Jau hai naturalmain al perdunà be direct. Hej, tge fasches-sas vus, sche Lucien Favre fiss da l'autra vart dal telefon?

Dal rest: Da quel temp lavurava jau sco redactor tar RTR Radiotelevision Svizra Rumantscha. Ed uss as imaginai anc questa situaziun: Lucien Favre di a mai al telefon ch'el haja perfin telefonà ad RTR per sa perstgisar per la risposta en il «Tagesspiegel». Però che nagin n'haja prendì giu il telefon! As imaginai: En mia brev n'aveva jau insumma betg menziunà che jau lavuria tar RTR. Uschia ch'il famus trenader da Berlin sto avair googlà mes num e chattà mes patrun da lavur. Sinaquai telefonescha el en la centrala dad RTR e nagin na prenda giu il telefon! Nagin! Sacramento, tge debachel: Lucien Favre «himself» telefonescha en la redacziun rumantscha per vegnir liber in statement – ed en la centrala dad RTR na prenda nagin giu il telefon. Forsa perquai ch'igl era gist fin d'emna u saira tard u pausa da mezdi.

En mintga cas hai jau empermess a Lucien Favre che jau vegnia a persequitar vinavant sia lavur e che jau vegnia er a m'annunziar forsa ina giada, sche nus sajan a Berlin, nus amis e fans da Favre.

In onn pli tard, suenter che Lucien Favre fiss bunamain vegnì campion tudestg cun Hertha BSC, è el vegnì relaschà. Pli tard ha'l fatg furora cun Borussia Mönchengladbach. Durant quel temp ch'el era tar Gladbach l'avain nus perfin inscuntrà ina giada amez il Potsdamer Platz a Berlin. Sa chapescha avain nus fatg ina fotografia cun el. E nus l'avain plectentà sin mia brev rumantscha e sin noss telefonat. Lucien Favre ha alura ditg «oui oui», gea, cler, ch'el sa regordia. Mo tranter da nus: El na sa regurdava insumma betg pli. – E detg svelto ha el perquai era ditg «au revoir» sin il Potsdamer Platz, per sa preparar per il proxim matsch. Gea, a revair, Lucien. E «bonne chance»!

tra-
mess a
Favre ina
CD cun
musica gi-
uvna ru-
mantscha